

бошқарув масалалари ечилади, хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий фаолиятини тизимли тарзда иқтисодий баҳолаш имконияти таъминланади ҳамда тескари

алоқа (бошқарув жараёнининг барча босқичларини таҳлилий маълумотлар билан таъминлаш) ўрнатиш имконини беради.

Манба ва адабиётлар руйхати:

1. Ивашкевич В.Б. Организация управленческого учета по центрам ответственности и местам формирования затрат. //Бухгалтерский учет. – М.: Финансы и статистика, 2000, № 3 - 56-59 бетлар.
2. Хорнгрен Ч., Фостер Дж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 415 с, 78-бет.
3. Соколов Я.В., Соколов В.Я. История бухгалтерского учета. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 288с., 33-бет.
4. Голова С. Управленческий учет как фактор повышения качества корпоративного управления. – Аудит и бухгалтерия в Украине. – 2003. – 345с.
5. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет: Пер с англ. /Под ред. Н. Д. Эриашвили. - М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. - 783с.
6. Карпова Т.П. Основы управленческого учета: Учеб. пособие. - М.: ИНФРА-М, 1997.- 392с.
7. Николаева О.Е., Алексеева О.В. Стратегический управленческий учет. - М.: Едиториал УРСС, 2003. - 304 с.
8. Pardaev A.X., Pardaeva Z.A. Darslik //Boshqaruv hisobi. – Т.: "Iqtisod-Moliya", 2019. – 556 b.
9. Хасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби. Дарслик /Б.А. Хасанов, А.А. Хашимов – Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий қутубхонаси нашриёти, 2005. – 260 б.

**МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР АУДИТИ СИФАТИНИ ОШИРИШДА ИҚТИСОДИЙ
ТАҲЛИЛДАН АУДИТ ВОСИТАСИ СИФАТИДА ФОЙДАЛАНИШ**

**Тожибоева Шаҳноза Анваровна –
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
“Иқтисодий таҳлил ва аудит” кафедраси доценти
Тошпўлатова Гулбахор Баҳодировна
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
«Аудит» мутахассислиги тингловчиси**

Аннотация: Мақолада корхоналарда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудитида таҳлилий амаллардан фойдаланиш масалалари кўриб чиқилган. Тадқиқотда келтирилган молиявий натижаларни омили таҳлил қилиш усули корхоналарнинг молиявий-хўжалик фаолиятига тўғри баҳо бериш, фойда кўрсаткичларини ошириш бўйича мавжуд ички хўжалик имкониятларини аниқлаш орқали уларнинг молиявий ҳолати барқарорлигини таъминлаш имконини беради.

Калит сўзлар: аудиторлик текшируви, молиявий ҳисобот, таҳлилий амаллар, молиявий натижа, ички хўжалик имкониятлари, самарадорлик, молиявий ҳолат, қиёсий таҳлил, омили таҳлил.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы использования аналитических процедур в аудите отчета о финансовых результатах в предприятиях. Данные в исследовании методы факторного анализа финансовых результатов позволяют правильно оценить финансово-хозяйственную деятельность предприятий, поиск внутрихозяйственных резервов для увеличения прибыли и тем самым обеспечить им устойчивое финансовое состояние.

Ключевые слова: аудиторская проверка, финансовая отчетность, аналитические процедуры, финансовый результат, внутри хозяйственные резервы, эффективность, финансовое состояние, сопоставимый анализ, факторный анализ.

Abstract: The article discusses the use of analytical procedures in the audit of the report on the financial results of the company. The data in the study methods of factor analysis of financial results allow us to correctly assess the financial and economic activities of enterprises, the search for on-farm reserves to increase profits and thereby ensure their stable financial condition.

Key words: audit, financial statements, analytical procedures, financial results, internal economic reserves, efficiency, financial condition, comparable analysis, factor analysis.

Кириш. Республикамизда иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш шароитида иқтисодий ўсиш, макроиқтисодий ва молиявий барқарорликка эришиш асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Бу

эса, ўз навбатида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини ривожлантириш, самарадорлигини оширишни тақозо этади.

Самарадорлик хўжалик субъектлари фаолиятининг молиявий натижаларида ўз

ифодасини топади. Молиявий натижалар корхона фаолиятининг барча томонларини акс эттирувчи кўрсаткич бўлиб, унинг миқдорида маҳсулот ҳажми ва сифати, маҳсулот тури, таннарх даражаси ва бошқа бир қанча омиллар таъсир қилади. Ўз ўрнида молиявий натижа корхонанинг ўз айланма маблағларига, тўлов қобилятига таъсирини ўтказиши. Молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткич бўлиб фойда ва рентабеллик даражаси ҳисобланади. Зеро, молиявий натижалар уларнинг иқтисодий ва молиявий барқарорлигини таъминлашда муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Ҳозирги даврда фойданинг ўрни ва аҳамияти янада ошиб бормоқда. Чунки у корхона фаолиятини кенгайтириш, техникавий ривожланиш ва модернизация қилишнинг ягона манбаи бўлиб қолмоқда. Шунингдек, корхона жамоасининг ижтимоий ҳамда иқтисодий масалаларини ҳал қилишда фойданинг аҳамиятига кенг ўрин берилган. Ҳозирги шароитларда фаолият кўрсатаётган корхоналарда фойда капитал қўйилмалар ва айланма маблағлар шаклланиши, бюджетнинг даромад қисмини тўлдиришнинг асосий манбаи сифатида хизмат қилмоқда.

Молиявий натижалар даражасини ошириш имкониятларини аниқлаш корхона фаолиятининг энг асосий вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Буни фақатгина корхона фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш, таҳлил ва аудит қилиш асосида эришилади.

Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш шароитида корхоналар фаолиятининг самарадорлигини ошириш, аудиторлик текширувидан ўтказиш ҳамда ҳисоб-китобни яхшилаш мақсадида уларга маслаҳат, йўл-йўриқ, ҳуқуқий ва бошқа турдаги ёрдам кўрсатадиган малакали хизматнинг янги шакли – аудиторлик фаолиятига эҳтиёж янада кучаймоқда. Бундай фаолиятнинг асосий вазифаси, биринчи навбатда, корхона молия-ҳўжалик фаолиятини назорат қилиб турадиган бухгалтерия ҳисоби тизими, фаолият натижаларини баҳолайдиган молиявий ҳисоботларнинг қонунийлигини тасдиқлашдан иборатдир. Шуларни инобатга олган ҳолда мамлакатимизда кейинги пайтларда аудиторлик фаолиятини ривожлантириш бўйича керакли тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ҳўжалик субъектлари фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказишда молиявий натижалар асосий кўрсаткичлардан

бири бўлиб, уларни молиявий жиҳатдан барқарор бўлиши олган фойдасининг тўғри шакллантирилиши билан алоқадордир. Шу сабабга кўра ҳам ҳўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий натижаси кўрсаткичларини ифодаловчи молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи устидан доимий назорат олиб бориш муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Бу вазифаларни бажариш учун молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудитини халқаро стандартлар талаби даражасида ташкил қилиш, молиявий ҳисобот маълумотларини таҳлил қилиш, хорижий давлатлар тажрибаси асосида аудит жараёнини такомиллаштириш зарурияти сезилмоқда. Бу эса, ўз навбатида тадқиқотни долзарб мавзуга бағишланганлигидан далолат беради.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Ҳўжалик субъектларида молиявий натижалар аудити ва таҳлили масалалари республика-миз ва мустақил давлатлар ҳамдўстлиги иқтисодчи олимларининг илмий ишларида кенг кўламда ўрганиб чиқилган. Мазкур тадқиқотларда молиявий натижалар аудити ва таҳлилининг умумметодологик асосларига таянган ҳолда айрим муаммолар, ташкилий жиҳатлари тадқиқ қилинган.

Хусусан, М.М.Тўлахўжаева[6], Ш.И.Илхомов [12], Шоалимов А.Х.,Илхомов Ш.И., Тожибоева Ш.А [8], Л.В Донцова [7] , В.И. Подольский [11], М.Қ. Пардаев [9], А.Х.Шоалимов[5] томонидан айнан олинган корхонанинг молиявий натижалари аудити ва таҳлили масалалари кўриб чиқилган. Зеро, бу кўрсаткичларни корхоналар молиявий ҳолатига баҳо беришдаги аҳамияти, муҳимлигидан келиб чиқиб, уларни алоҳида ўрганиш ва тавсифлаш лозим. Тадқиқотлар кўрсатишича, молиявий натижаларнинг назарий муаммолари масаланинг бир томони бўлса, иккинчи томони унинг амалий жиҳатдан турли соҳаларга мос келиши ҳисобланади.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 28 июлда қабул қилинган «Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида»ги 207-сон қарори[2] ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 14 декабрдаги «Давлат иштирокидаги корхоналарни молиявий соғломлаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида»ги 1013-сон қарори-

ни[3] қабул қилиниши ҳам хўжалик субъектларида иқтисодий таҳлил ўтказишни долзарблигини белгилаб беради.

Хўжалик субъектларида аудиторлик текшируви самарадорлигини оширишда иқтисодий таҳлилдан аудит воситаси сифатида фойдаланиш ҳисобига эришиш мумкин. Шу боисдан хўжалик субъектлари молиявий ҳисоботларини аудиторлик текширувини сифатли ўтказишда таҳлилий амалиёт катта аҳамиятга эга ҳисобланади. Таҳлилий амаллар аудитор учун аудитни ҳар томонлама сифатли ўтказишга имкон беради ва корхона фаолияти билан боғлиқ муаммоларни аниқлашда ҳамда шунга мос равишда мижоз учун асосли таклифларни ишлаб чиқишга имкон яратади. Таҳлилий амалларнинг самарадорлиги кўп жиҳатдан усулларни тўғри танлашидан, кўрсаткичлар таркибини белгилашдан ва таҳлилни ўтказиш кетма-кетлигига боғлиқ. Шу билан бирга таҳлилий амаллардан катта камомадлар, харажат ва йўқотишлар, инвентаризация иши ва ички аудиторлик хизмати самарадорлигининг иқтисодий таҳлили учун фойдаланилиши мумкин. Шу боисдан ҳам хўжалик субъектларида молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни аудиторлик текширувидан ўтказишда таҳлил усулларида фойдаланиш бўйича ҳам тадқиқотлар олиб бориш долзарб илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган мавзу ҳисобланади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот ишида гуруҳлаш, таққослаш, анализ, синтез, индукция, дедукция, горизонтал, вертикал ва омилли таҳлил усуллари қўлланилган. Хусусан, таққослаш усули корхона фаолиятини таҳлил қилишнинг энг асосий усули бўлиб, ундан молиявий натижалар таҳлилида ҳам фойдаланилади. Чунки таққослаш асосида баҳолаш учун қўлланиладиган ҳар бир кўрсаткич, ҳар бир рақам, назорат ва прогноз худди шундай кўрсаткич билан таққослагандагина аҳамиятли ҳисобланади. Таққослаш натижасида молиявий натижалар бўйича бизнес режанинг бажарилиши даражаси ва сифати, ўзгариши, салмоғи, ўсиш суръати аниқланади, молиявий натижаларни тизимли назорат қилиш ва ҳар томонлама баҳолаш имкони бўлади. Гуруҳлаш айниқса молиявий натижалар аудити ва таҳлилида кенг қўлланиладиган усул ҳисобланади. Чунки молиявий натижалар таркибини гуруҳлаш асосида уларнинг хусусиятлари, асосий жиҳатларини эътиборга олинган ҳолда таҳлил қи-

лиш аудиторлик текширувлари сифатини ошишига имкон беради.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудитида таҳлилий амалларни қўллашда диалектик билиш усуллари - анализ ва синтездан фойдаланилади. Мазкур усуллар молиявий натижалар таркибини таҳлил қилишда, таҳлил натижаларини умумлаштиришда қўлланилади. Анализ ва синтез усули молиявий натижалар таҳлилида биргаликда ҳаракат қилади. Омилли таҳлил усули молиявий натижалар таҳлилида қўлланиладиган асосий усул ҳисобланади. Чунки омилли таҳлил усули молиявий натижа кўрсаткичининг ўзгаришига таъсир қилувчи ҳар бир омилларни ҳисоб-китоб қилишда фойдаланилади. Мазкур усулни қўллаш натижасида фойда ҳажмини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятларини аниқлаш имкони бўлади.

Таҳлил ва натижалар. Мамлакатимизда иқтисодиётни либераллаштириш шароитида аудиторлик хизматлари бозорининг ривожланиши учун шароитларни янада яхшилаш ва аудиторлик фаолиятини тартибга солишда халқаро стандартларга мувофиқ замонавий ёндашувларни жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори[1] қабул қилинди. Мазкур қарорда аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, шу жумладан, халқаро стандартлар асосида, аудиторлик хизматлари сифатини оширишга ва ишбилармонлар ҳамжамиятининг аудиторлик ташкилотлари иши натижаларига ишончини қўллаб-қувватлашга қаратилган аудиторлик ташкилотлари иши сифатини ташқи назорат қилишнинг таъсирчан тизимини шакллантириш, аудиторлик ташкилотларининг халқаро аудиторлик тармоқларига жалб этилганлик даражасини ошириш, шу жумладан, аудиторлик ташкилотларини, аудиторларни аудитнинг халқаро стандартларини қўллаш масалаларида фаол услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни ташкил этиш ва бошқа устувор йўналишлар белгилаб берилган. Бу эса ўз навбатида молиявий натижалар аудитини ҳам такомиллаштиришни тақозо қилади.

Иқтисодиётни ривожлантириш шароитида республикаимиз корхоналари фаолияти натижаларини аудиторлик текширув-

ларидан ўтказиш, шунингдек молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудити сифатини оширишда таҳлилий амаллардан кенг фойдаланиш ресурсларни самарали бошқариш ҳамда иқтисодий манфаатдорликни оширишда катта аҳамият касб этади. Чунки корхоналар молиявий барқарорлигига таъсир қилувчи ички ва ташқи омилларни олдиндан тахминлаш, уларни истиқболли ривожлантириш бўйича самарали бошқарув қарорларни қабул қилишда инфор­мацион ва назарий асосни яратиш каби муаммолар корхоналар фаолиятида иқтисодий таҳлилнинг замонавий усуллари­дан фойдаланган ҳолда назоратни ташкил этишни талаб қилади.

Аудитор хўжалик субъектларида мо­лиявий ва у билан боғлиқ бошқа ҳисоботлар юзасидан ўтказилган аудиторлик текшируви натижалари сифатини оширишда таҳлилий амалиётдан самарали фойдаланиш лозим.

Иқтисодчи олим К.Б.Аҳмаджоновнинг фикрича: “Корхоналарнинг жорий йилга оид молиявий ҳисобот кўрсаткичларини фоиз ва нисбат кўринишида аввалги йилги ҳисоботлар, статистик ва бюджет кўрсаткичлари билан солиштириш таҳлилий амалиёт”[4] дейилади. Таҳлилий амалиётлар “Таҳлилий амаллар” деб номланган 13-АФМСга асосан қўлланилади. Режалаштириш мақсадларида қўлланилганда таҳлилий амалиётлар аудитор учун мижоз молиявий фаолиятининг хусусиятларини ўрганиш имконини беради. Шунингдек, сезиларли ўзгаришлар келганда, хато сальдога эга бўлган счетларни аниқлаш мумкин бўлади. Бундай ҳолда аудитор текширув жараёнида айнан шу муаммоли нуқталарга катта эътибор қаратиши орқали юқори сифатли аудит текширувини ўтказиш мумкин бўлади. Демак, таҳлилий амалиётлар аудитни режалаштириш жараёнида аудит рис­кини баҳолашда энг муҳим бўғинларидан бири бўлиши лозим. Чунки аудиторлик рисклари таркибида энг асосий кўрсаткич бу - аниқланмаслик rischi ҳисобланади. Мазкур риск даражасининг ошишига таъсир қилувчи омиллардан бири эса таҳлилий амаллардан фойдаланмаслик ҳисобланади.

Таҳлилий амалларга Аудитнинг Халқаро Стандартларида кенг тўхталиб ўтилган бўлиб, алоҳида № 520 - «Таҳлилий муолажалар» номли бўлим ажратилган. Унда келтирилишича, таҳлилий муолажалар қуйидаги мақсадларда қўлланилади:

- бошқа аудиторлик муолажаларнинг тавсифи, муддати ва ҳажмини режалаштиришда аудиторга ёрдам бериш учун;

- молиявий ҳисоботнинг аниқ белгиланган тасдиқлари бўйича аниқлаб бўлмаслик rischi пасайганда, муфассал тестларга қараганда қўлланиши самарадорлироқ ва оқилона бўлган моҳияти бўйича муолажалар;

- аудитнинг охириги, шархланадиган босқичда молиявий ҳисобот бўйича умумий шарҳлаш сифатида.

Таҳлилий амаллар, шунингдек, субъект фаолиятига асосланган масалан, ялпи фойданинг фоиз нисбати, истиқболли намунага мувофиқ бўлиши кутилаётган молиявий маълумотлар элементлари ўртасидаги ҳамда молиявий маълумот, тегишли равишда мо­лиявий тавсифга эга бўлмаган маълумот ўртасидаги ўзаро боғлиқликни кўриб чиқади.

Халқаро амалиётда таҳлилий амалларнинг кўплаб усуллари ишлаб чиқилган. Бу усуллар корхонанинг қисқа муддатли ликвидлиги, тўлов қобилияти, даромадлиги каби бир қатор кўрсаткичларни аниқлашга қаратилган. Бу кўрсаткичлардаги ўзгаришларнинг аниқланиши ва шу ўзгаришларга олиб келган омилларнинг таҳлил қилиниши аудиторга молиявий ҳисоботнинг айнан қайси элементларига кўпроқ эътибор бериш ва тест интенсивлигини кучайтириш лозимлигини кўрсатади. Ҳозирда аудиторлар томонидан қўлланиладиган таҳлилий амалларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: даромадлилик таҳлили, қисқа муддатли ликвидлик таҳлили, Узоқ муддатли тўлов қобилияти таҳлили.

Корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятини таҳлил этишнинг молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида асосан 3 та босқичи таркибланади: таҳлилнинг мақсадини ва уни реализация қилиш тартибини белгилаш; таҳлилда фойдаланиладиган ахборотлар сифатини баҳолаш, ишончли ахборотлар базасини шакллантириш; таҳлил усуллари (методлари)ни аниқлаш, таҳлилни ўтказиш ва олинган натижаларни умумлаштириш.

Иқтисодчи олим А.Х. Шоалимовнинг фикрича: “Таҳлилий кўрсаткичларни аниқлаш ва унинг ўзгаришларини қиёсий таққослаш асосида хўжалик субъектларининг мо­лиявий аҳволини аниқроқ ўрганиш, билиш имкони туғилади[10]. Иқтисодий таҳлил этишда албатта қатор кўрсаткичлар тизими-

дан ва таҳлил усулларида фойдаланилади.

Молиявий натижаларни аудиторлик текшируви корхона молиявий натижаларини шаклланиши ва тақсимланишини текшириш, таҳлилий кўрсаткичларни баҳолашдан

бошланади.

Энди қуйидаги 1-жадвалда “АВС пахта тозалаш” АЖ даромадлари таркибини кўриб чиқамиз (1-жадвал).

1-жадвал

“АВС пахта тозалаш” АЖ даромадлари таркиби

Кўрсаткичлар	Йил боши		Йил охири		Фарқи (+,-)	
	сумма,м.с.	салмоғи,%	сумма,м.с.	салмоғи,%	сумма,м.с.	салмоғи,%
Маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум	24110710	99,75	23342383	99,04	-768327	-0,71
Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар	60800	0,25	226288	0,96	+165488	+0,71
Жами жаромадлар	24171510	100	23568671	100	+602839	-

Манба: “АВС пахта тозалаш” АЖ молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи маълумотлари асосида тузилди.

1-жадвалда кўринишича, “АВС пахта заводи” АЖда йил охирида жами даромадлари ҳажми йил бошига нисбатан 602839 минг сўмга ошган. Унинг таркибида асосий ўринни маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушумнинг улуши эгаллаган бўлиб, 99,75 ва 99,04 фоизни ташкил қилади. Корхонада даромад асосан маҳсулотларни сотишдан олинган. Жами даромадлар таркибида молиявий фаолиятдан олинган даромадларнинг улуши сезиларли эмас, яъни 0,25 ва 0,96 фоиздан иборат. Ҳисобот даврида корхонада асосий фаолиятдан бошқа даромадлар ва тасодифий даромадлар олинмаган. Хулоса қилиб айтганда, жамият молиявий-хўжалик фаолиятларида даромадларини ошириш бўйича амалий чора-тадбирларни кўриши лозим бўлади.

Хўжалик субъектлари молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот аудитида фойда кўрсаткичларини таҳлил қилиш муҳим ҳисобланади. Корхонанинг соф фойдаси молиявий натижаларнинг асосий кўрсаткичи ҳисобланиб, уни шаклланиш жараёни бутун молиявий-хўжалик фаолиятини қамраб олади. Бу ерда маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш, сотиш ва маъмурий харажатларни тежаш, молиявий фаолият натижасида ижобий саъдога эришиш, тасодифий фойдага муяссар бўлиш каби бир қанча босқичлар мужассам. Соф фойда миқдорини аниқлаш учун оралиқ фойда кўрсаткичларини аниқлаш керак. Энди “АВС пахта тозалаш” АЖ молиявий натижаларини умумий ҳажминини таҳлил қилиш учун қуйидаги жадвални келтирамиз (2-жадвал).

2-жадвал

“АВС пахта тозалаш” АЖда молиявий натижалари таҳлили

Кўрсаткичлар	Йил боши	Йил охири	Ўзгариши (+,-)
1.Маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум	24110710	23342383	-768327
2.Сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннари	21971270	21048831	-922439
3.Маҳсулотлар сотишдан олинган ялпи фойда (1қ-2қ)	2138440	2293552	+155112
4.Давр харажатлари (сотиш, маъмурий, бошқа операцион харажатлар)	1618491	1760676	+142185
5.Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромад ва харажатлар	-	-	-
6.Асосий ишлаб чиқариш фаолиятининг ялпи молиявий натижаси (3қ-4қ+,-5қ)	520949	532876	+11927
7. Молиявий фаолиятнинг даромадлари	60800	226288	+165488
8. Молиявий фаолият бўйича харажатлар	226499	363024	+136525
9.Умумхўжалик фаолиятининг ялпи молиявий натижаси(6қ+7қ-8қ)	355250	396140	+40890
10.Фавқулдда фойда ёки зарар	-	-	-
11.Солиқ тўлангунга қадар фойда(9қ+-10қ)	355250	396140	+40890
12.Даромад солиғи	56144	56144	+12351
13.Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	23928	26212	+2284
14.Ҳисобот давридаги соф фойда (зарар)(11қ-12қ-13қ)	275178	301433	+26255

Манба: “АВС пахта тозалаш” АЖ молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи маълумотлари асосида тузилди.

2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, “АВС пахта тозалаш” акциядорлик жамиятида йил охирида йил бошига нисбатан фойданинг барча шакллари бўйича ўсишга эришган. Маҳсулотлар сотишдан

олинган ялпи фойда ўтган йилга нисбатан 155112 минг сўмга ошган. Шу давр мобайнида асосий фаолиятдан кўрилган фойда миқдори 532876 минг сўмни ташкил қилган ҳолда йил бошига нисбатан 11927 минг сўм-

га кўтарилган. Корхонада фойдани янада ошириш имкониятлари мавжуд. Масалан, давр харажатлари ўтган йилга нисбатан сезиларли даражада 142185 минг сўмга ошган. Молиявий фаолиятдан ҳам йил охирида 363024 минг сўм зарар кўрилган бўлиб, йил бошига нисбатан 136525 минг сўмга кўпайган. Корхонада ҳисобот даврида солиқ тўла-гунга қадар фойда миқдори 12351 минг сўмга, ҳисобот даврининг соф фойдаси эса 26255 минг сўмга кўпайган.

Омилли таҳлил натижа кўрсаткичини яхшилашнинг ички имкониятларини излаб топиш йўллари аниқлаб берадиган энг муҳим иқтисодий воситалардан бири. Молиявий натижаларни омилли таҳлил қилишдан кўзланган асосий мақсад фойда турлари ва уларнинг ўзгаришига таъсир етувчи ижобий ва салбий омилларни ҳисоблаш ҳамда фойда миқдорини ошириш бўйича ички хўжалик имкониятлари суммасини аниқлаш, уларни ишлаб чиқаришга сафарбар қилишдан иборат. Шу боисдан, энди соф фойда ҳажмини ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни таҳлилини кўриб чиқамиз.

2-жадвалдан кўриниб турибдики, “ABC пахта тозалаш” акциядорлик жамиятида соф фойда ҳажми йил бошида 275178 минг сўмни, йил охирида эса 301433 минг сўмни ташкил қилган ҳолда 26255 минг сўмга ошган. Бу ўзгаришга бир қанча омиллар таъсир кўрсатган:

1.Маҳсулотлар сотишдан олинган соф тушум ҳажмини камайиши соф фойда ҳажмини 768327 минг сўмга пасайтирди. (-)

2.Сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини камайиши соф фойда ҳажмини 922439 минг сўмга оширган. (+).

3. Давр харажатларининг кўпайиши соф фойда суммасини 142185 минг сўмга камайтирган (-).

4. Молиявий фаолиятдан кўрилган даромадларнинг кўпайиши соф фойда суммасини 165488 минг сўмга оширган. (+).

5. Молиявий фаолият бўйича харажатларни ошиши ҳисобот йили охирида соф фойда ҳажмини 136525 минг сўмга камайтирган. (-)

6. Фойдадан даромад солиғини кўпайиши соф фойда ҳажмини 12351 минг сўмга камайтирган. (-).

7. Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимларнинг ошиши соф фойда суммасини 2284 минг сўмга пасайтирган. (-)

Шундай қилиб, юқорида ҳисобланган 7 та омил таъсирининг ўзгариши соф фойда суммасида бўлган фарқни беради, яъни: $768327 + 922439 - 142185 + 165488 - 136525 - 12351 - 2284 = +26255$ минг сўм.

Ҳисобланган 7 та омилдан 5 тасининг таъсири салбий бўлган. Агар ушбу омиллар ҳисобот йили бошидаги даражада сақланиб қолганда эди, соф фойда ҳажми 1061672 минг сўмга $(768327+142185+165488-12351+2284)$ минг сўмга ошган бўлар эди.

У ҳолда соф фойданинг умумий ҳажми 1087927 минг сўмни $(26255+1061672)$ ташкил қилган бўлар эди. Демак, “ABC пахта заводи” акциядорлик жамиятида соф фойда ҳажмини ошириш бўйича имкониятлар миқдори 1061672 минг сўмга тенг экан.

“ABC пахта заводи” акциядорлик жамияти бошқарув маъмурияти келажақда омилли таҳлил натижасида аниқланган ички имкониятлардан тўлиқ фойдаланиш, уларни амалиётга сафарбар қилиш йўллари ишлаб чиқиши керак.

Хулоса ва таклифлар. Иқтисодиётни янада ривожлантириш шароитида аудиторлик хизматлари бозорининг ривожланиши учун шароитларни янада яхшилаш ва аудиторлик фаолиятини тартибга солишда халқаро стандартларга мувофиқ замонавий ёндашувларни жорий этиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 сенябргадаги «Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори[1] қабул қилинди. Бундай тадбирларнинг амалга оширилиши албатта аудиторлик текширишларнинг сифатини янада яхшилаш имкониятини яратди. Мазкур қарорни қабул қилиниши эса хўжалик субъектларининг молиявий барқарорлигини таъминлашда уларнинг фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказишга алоҳида эътибор қаратиш лозимлигини тақозо қилади. Шу боисдан ҳозирги кунда уларнинг молиявий натижаларини шакллантириш, уларни аудиторлик текширувларидан ўтказиш услубиятини такомиллаштириш масаласи долзарб ҳисобланади. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, кўпгина иқтисодий адабиётларда соф фойдани аниқлаш ва тақсимлаш аудити ҳамда аудит текширувлари жараёнида далиллар тўплаш ва натижаларини умумлаштиришнинг услубий масалалари эътибордан четда қолмоқда. Молиявий натижаларга таъсир кўрсатувчи омиллар таҳлили

анъанавий усулларни қўллаш билан чегараланиб қолган ва кўп омилли таҳлил, шу жумладан, омиллар қийматини занжирли кетма-кет қўйиш усули билан фойда ва рентабелликни чуқурлаштирилган таҳлил қилиш ҳамда уни аудитда қўллаш имкониятлари очиб берилмаган. Аудиторлик амалиётида хўжалик субъекти фаолиятига баҳо бериш ва таҳлил этишда бир қатор аналитик жараёнлар амалга оширилади. Бу жараёнларнинг асосий манбаси сифатида бухгалтерия (молиявий) ҳисоботи маълумотлари олинади.

Бизнесдаги ҳолат ва унинг келгусидаги ривожини прогнозлаш юзасидан шунингдек, статистик, макроиқтисодий ва тармоқ кўрсаткичларининг қиёсий таҳлили ҳам амалга оширилади. Шу билан бир қаторда хўжалик субъектларида бу борада иқтисодий таҳлилдан бошқарувнинг энг муҳим дастаги сифатида қаралади. Хўжалик субъектлари аудитида улар фаолиятини баҳолашда иқтисодий таҳлилдан фойдаланиш албатта: хўжалик субъектларининг молиявий ҳисоботларини тузиш ва уларга тушунтиришлар беришда; молиявий ҳолатини баҳолашда; иқтисодий ночорлик (банкротликка қарши) бошқарув ҳисоботини тайёрлашда; бизнесини реструктуризация қилишда; молиявий соғломлаштиришда; мулкый муносабатларини тартибга

солишда қўл келади. Аудитда иқтисодий таҳлилдан фойдаланишнинг ягона методикаси шу пайтга қадар яратилмаган.

Шу сабабли, ҳар битта аудитор ўз амалий тажрибасидан, мақсадидан, хўжалик субъектининг фаолият ва бошқарув хусусиятларидан, ахборот манбаларининг ҳажмидан келиб чиққан ҳолда алоҳида методик ишланмалардан фойдаланадилар. Шу боисдан ишда хўжалик субъектлари молиявий натижалари тўғрисидаги ҳисоботи юзасидан ўтказилган аудиторлик текшируви жараёнида молиявий натижа кўрсаткичларини омилли таҳлили усули тавсия қилинди. Чунки, омилли таҳлил қилиш асосида уларнинг молиявий ҳолатига аниқ ташхис қўйиш имкони туғилади. Ўтказилган таҳлил натижалари бўйича субъектда соф фойда ҳажмини ошириш бўйича имкониятлар миқдори аниқланди, керакли амалий тавсиялар берилди.

Тавсия қилинган молиявий натижаларни омилли таҳлил усулини корхонанинг амалий фаолиятида қўлланилиши натижасида уларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, банкротлик ҳолатини олдини олиш, иқтисодий салоҳиятни кўтариш, молиявий барқарорлигини таъминлаш ҳамда аудиторлик текшируви сифатини ошириш имкони бўлади.

Манба ва адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3946-сон қарори. 2018 йил 19 сентябрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Давлат иштирокидаги корхоналарни молиявий соғломлаштириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Маҳкамасининг 1013-сон қарори. 2018 йил 14 декабрь.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Давлат улуши бўлган акциядорлик жамиятлари ва бошқа хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида"ги 207-сон қарори. 2015. 28.07.
4. Аҳмаджонов К. Аудиторлик фаолиятининг миллий стандартлари. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт, 2019.
5. Шоалимов А.Х., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт, 2019.
6. Тулаходжаева М.М. ва бошқалар. Аудит. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт, 2018.
7. Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности. Практикум. –М.: Дело и сервис, 2018.
8. Шоалимов А.Х., Илхомов Ш.И., Тожибоева Ш.А. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. –Т.: Сано-стандарт, 2017.
9. Пардаев М.Қ. ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. –Т.: Print Line Group, 2017.
10. Шоалимов А.Х., ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўлланма. –Т.: Лексон-пресс, 2016.
11. Подольский В. И., Савин А.А. Аудит. Учебник. –М.: Юрайт, 2014.
12. Илхомов Ш.И. Амалий аудит. Дарслик. –Т.: Иқтисодиёт, 2012.
13. Ilxatov Sh., Xodjayeva M., Bababekova G. Financial statements of the enterprise for use of higher efficiency internal audit analysis. Interciencia Journal (ISSN: 0378-1844). CARACAS, VENEZUELA. 2019. <http://intercienciajournal.com/index.html>.
14. Tadjibayeva Sh., Xamidova S. Main Aspect of the Analysis of Business Activity in The Conditions of Economic Development. International Journal of Research in Managment & Business Studies, Vol. 8 Issue 10. India. 2019.
15. Xasanov B., Eshboyev U. Calculation of the capital sensitivity invested in the financial stability process. Indo Asian Journal multi disciplinary research. 2019. www.jpsscscientificpublications.com/journals/browser.php.